

30-jų metų poetų kartos konformizmas ir iliuzijos

Anotacija: Straipsnyje, remiantis memuarais, archyvine medžiaga, spausdintais tekstais, analizuojama 30-ųjų metų poetų kartos (Algimantas Baltakis, Alfonsas Maldonis, Justinas Marcinkevičius) situacija ir kūryba nuo jos kūrybos pradžios iki 1968 m. Šie poetai sąmoningai rinkosi gyvenimą ir darbą sovietinėje visuomenėje, o ne kovą su sistema, kurios esmę jie jau buvo suvokę ir kurios bijojo. Archyviniai tekstai liudija, kad tikėjimo sovietiniais gyvenimo pakeitimais nebuvo, jie sveikinti tik publikuotuose eilėraščiuose. Konformizmo ženklų poezijoje mažėjo vadinamojo „atlydžio“ laikais silpsnant ideologiniam spaudimui. Tada, be kita ko, tarsi prisimenant XIX a. pabaigos tautinio atgimimo metus, rašyta apie pavasarį, kuris reiškė pokyčius ne tik gamtoje, bet ir visuomenėje, kalbėta apie mažėjančią baimę, šaipytasi iš dogmatikų. Tačiau, kaip ir didžioji sovietinės visuomenės dalis, minėti poetai nemanė, kad galimas esminis santvarkos pasikeitimas, viltingai žvelgta į Čekoslovakijos bandymus bent reformuoti socializmą, suteikti jam „žmogišką veidą“. Todėl ir poezijoje kurtas Lenino, kaip idealaus, humaniško lyderio, paveikslas. Iliuzijos žlugo 1968 m., jų žlugimas taip pat užfiksuotas poezijoje.

Raktažodžiai: 30-ųjų metų karta, konformizmas, iliuzijos, lietuvių poezija.

Kartos suvokimas literatūros kritikoje yra neapibrėžtas, dažnai labai problemiškas. Nebandysime jo kaip nors suteorinti, bet remsimės lietuvių kritikai įprasta vartosena. Straipsnyje bus aptariamas 30-ųjų metų poetų kartos, bene ryškiausios Lietuvos kultūriniame ir literatūriniame gyvenime 7–8-ajame XX a. dešimtmečiais, kompromisų, iliuzijų ir vadavimosi iš jų kelias nuo poetinių debiutų 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje iki 1968 m., kai buvo sutriuškintas Prahos pavasaris ir jokių iliuzijų dėl sovietinės sistemos nebeliko. To laiko kultūrinis ir literatūrinis gyvenimas nepaprastai priklausė nuo politinio klimato Sovietų Sąjungoje. Svarbiausi literatūrai, kaip, beje, ir visai kultūrai buvo šie politiniai įvykiai: Stalino mirtis 1953 m. (yra teigiančių, kad Stalino epocha baigėsi ne jam

mirus, o kai jo karstą ryžtasi išnešti iš mauzoliejaus 1961 10 30¹⁾, 1956 m. Vengrijos įvykiai, 1968 m. Prahos pavasaris. Sovietmečio tyrinėtojas Aleksejus Jurčakas simboline „atlydžio“ ir brežnevinio sąstingio riba laiko 1968 m. – sovietinių kariuomenės dalinių įvedimą į Čekoslovakiją²⁾. Lietuvoje kultūrinio gyvenimo liberalizavimo viltys galutinai žlugo po to, kai 1972 m. Kaune susidegino devyniolikmetis Romas Kalanta, tačiau straipsnyje apsiribosime 1968 m. Beje, istorikas Aurimas Švedas teigia, kad sovietinės Lietuvos kompartijos pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus „dėjo visas pastangas, kad Chruščiovo pradėtos permainos Lietuvoje neįgytų pagreičio ir netaptų savitiksliu, nuo partijos valios nepriklausomu procesu“³⁾.

Sąvoka „30-ųjų metų karta“ lietuvių kritikoje dažniausiai nurodo tris potus: Algimantą Baltakį (g. 1930), Alfonsą Maldonį (1929–2007), Justiną Marcinkevičių (1930–2011). Formaliai žvelgiant į gimimo datas šiai kartai, be abejo, priklauso kur kas daugiau rašytojų, bet straipsnyje bus koncentruojamasi į jau minėto trejeto, kurį iš tiesų siejo ne vien gimimo data, bet labai įvairiopi saitai, kūrybą, kontekstui pasitelkiant jiems artimų rašytojų arba šiaip kultūros žmonių pasisakymus ar veiklą. Ir patys rašytojai, ir kritikai kartais šiai kartai priskiria ir Janiną Degutytę (1928–1990). Dar 1979 m. probleminės kartos sąvoką („Apie literatūrinę kartą pas mus daug kalbama, tai madingas dalykas, bet manyčiau, kad biografijų panašumas ir gyvenamojo laiko bendrumas dažnai ne visai pamatuotai perkeliamas į kūrybos plotmę“⁴⁾), po Degutytės mirties Maldonis pabrėžia bendrumą, tiesa, vis dėlto ne poetiką turėdamas galvoje: „Buvome viena karta, vieno pasirinkto likimo, taigi – ir artimos, vienaip ar kitaip mus siejusios aplinkos žmonės.“⁵⁾ Dvasinio artumo ir gyvenamo istorinio tragizmo temą Maldonis varijavo keliuose savo rašiniuose apie Degutytę: „Jaučiau, kad buvome artimi. [...] Nežinau – kodėl. Jeigu spėliuočiau, gal todėl, kad mes dažniau šitame laike, šitoje erdvėje, šitame savo gyvenimo ir mūsų visų istorijos tarpsnyje jautėmės daugiau ‚mes‘, o ne ‚aš‘. Gyvenome ilgus žūčių metus. Kai ‚mes‘ susideda iš

-
- 1 Лидия Чуковская, „Не зло помню, а знание о человеке“, *Биография*, 2015, Nr. 5, p.71.
 - 2 Алексей Юрчак, *Это было навсегда, пока не кончилось. Последнее советское поколение*, Москва: Новое литературное обозрение, 2014, p. 86.
 - 3 Aurimas Švedas, *Matricos nelaisvėje*, Vilnius: Aidai, 2009, p. 264.
 - 4 „Nuo žmonių – pas žmones. Pokalbis su Alfonsu Maldoniu“, in: *Pokalbiai apie poeziją*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 73.
 - 5 Alfonsas Maldonis, „Kančioje atsivėrusi“, *Metai*, 1998, Nr. 7, p. 85.

aiškiai išskiriamų „aš“ – jie lengviau išskainiojami, kaip nugnaibomos iškilėnės gėlyne prasišovusių žiedų galvutės...“⁶ Galima manyti, kad artima patirtis ir buvo svarbiausia, kas jungė Maldonio kartos žmones, nors vis dėlto „kartos poetikos“ bruožų jų kūryboje irgi pastebima.

Apie 30-ųjų kartą ir konkrečius jai priklausančius autorius jau daug rašyta. Knygas ar straipsnius jiems yra skyrę Vitas Areška, Viktorija Daujotytė, Rimantas Kmita, Valentinas Sventickas, Paulius Subačius ir kiti. Daugiausia dėmesio skiriama Marcinkevičiui, ir tai suprantama: jo kūryba nesiribojo vienu žanru, buvo gausi, o paties autoriaus vaidmuo, Lietuvai siekiant nepriklausomybės, labai ryškus. Tačiau manyčiau, kad kartais svarbūs ir įdomūs, nemažai paaiškinantys būna ne tik pagrindiniai, svarbiausi tekstai ar teiginiai apie juos, bet ir nedideli gyvenimo ar kūrybos epizodai bei jų interpretacijos. Be to, rašiusieji dažnai pernelyg akivaizdžiai šališki, o tolstantis minėtų poetų gyvenimo ir kūrybos laikas leidžia jau ne heroizuoti juos ar siekti sutriuškinti, paneigti, bet pažiūrėti į jų gyvenimą ramiai ir kiek galima įvairiapusiškiau. Straipsnyje bus remiamasi ne tik spausdintais teksta, bet ir archyvų dokumentais, taip pat sakybinei istorijai priskirtiniais pasisakymais.

Įdėmesnis žvilgsnis į 30-ųjų kartą svarbus ir todėl, kad pirmąsias knygas išleidę XX a. 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje, 7–8-ajame dešimtmetyje minėti poetai jau užėmė svarbius postus literatūros lauke: Baltakis buvo sovietinės Lietuvos rašytojų sąjungos žurnalo *Pergalė* vyriausiasis redaktorius (1964–1976), Marcinkevičius – sovietinės Lietuvos rašytojų sąjungos valdybos sekretorius (1959–1960), vėliau tos sąjungos pirmininko pavaduotojas (1960–1965), Maldonis – „Vagos“, pagrindinės grožinę literatūrą sovietinėje Lietuvoje leidusios leidyklos, vyriausiasis redaktorius (1962–1970), sovietinės Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininko pavaduotojas (1970–1976), o paskui ir pirmininkas (1976–1988). Degutytė buvo svarbi to meto kultūroje poetė, be kita ko, padariusi kur kas mažiau kompromisų, nei minėti jos kartos rašytojai. Pareigos ir kompromisai tuo laiku buvo neišvengiamai susiję. „Degutytė leido sau perteklinių lojalumo gestų nedaryti ir apsiriboti situaciniais, neišvengiamais einant į viešumą eilėrašciais“⁷, teigia Kmita, tačiau svarbu turėti galvoje ir tai, kad ir mokykloje, ir

6 Idem, „Senas užrašas“, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas, Alfonso Maldonio fondas, f.111, l. 612.

7 Rimantas Kmita, „Laikysena ir jos dividendai“, in: *Tarp estetikos ir politikos: Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, p. 218.

bibliotekoje, ir leidykloje Degutytė tedirbo labai trumpai ir tik eiline mokytoja ar eiline redaktore. Vėliau liga ją uždarė namuose. Kita vertus, tikėtina, kad dėl savo asmenybės struktūros ji apskritai nebūtų norėjusi jokių oficialių pareigų, net jei būtų gyvenusi kitokiais laikais. Prasmingiau ne atgaline data samprotauti, vertėjo ar nevertėjo kokias nors pareigas užimti, o bandyti išsiaiškinti, ką gero ar blogo bei kodėl eidami tas pareigas rašytojai padarė, tačiau tokie tyrinėjimai nėra šio straipsnio tikslas. Akivaizdu, kad, atrenkant reikalingą medžiagą straipsniui apie 30-ųjų metų kartą, galima parašyti ir apkaltinantį, ir išteisinantį rašinį, o tikrovėje teigiamybės ir neigiamybės buvo įvairiopa susipynę.

30-ųjų metų karta – bent iš dalies dar nepriklausomos prieškarinės Lietuvos augintiniai, tuo metu baigę pradžios mokyklą, kurios auklėtinių patriotinės pažiūros buvo nuosekliai formuojamos („Aš baigiau lietuvišką mokyklą, o patriotinis auklėjimas ten buvo toks, kokio dabar nėra“⁸, teigė tos pačios kartos žmogus, draugavęs su minėtais poetais, žinomas dirigentas Saulius Sondeckis). Tai, kas vyko Lietuvoje 1940 m. ir vėliau, jie suvokė nepasiduodami sovietinės propagandos poveikiui, tačiau prisitaikydami prie naujos valdžios diktuojamų taisyklių. Būtent taip kalba Baltakis, paklaustas apie Lietuvos atsidūrimą SSRS sudėtyje: „Jokių iliuzijų dėl to, kaip Lietuva buvo inkorporuota, nebuvo. Tai matėm savo akim. Atsimenu, kaip Kaune bildėjo rusų tankai... Arba išvežimai į Sibirą... Žaidėm tą žaidimą, stojom į partiją...“⁹ Turbūt panašiai būtų į tą klausimą atsakė ir Marcinkevičius ar Maldonis. Į komunistų partiją poetai įstojo „atlydžio“ laikais: Marcinkevičius ir Baltakis – 1957 m., Maldonis – 1962 m. Kaip ir daug kas jų gyvenime, šitas žingsnis turbūt buvo nulemtas dvejopų priežasčių: vyresnių kolegų raginimų paremto įsivaizdavimo, kad komunistų partija turėtų būti lituanizuota, ir suvokimo, kad bet kokias rimtesnes pareigas užimsi, o kartu ir didesnę įtaką kultūrai darysi tik būdamas partijos nariu. Žinoma, ir partijos nario bandymas daryti įtaką buvo ribotas: Vilniaus universiteto rektorius Juozas Bulavas, rėmęs nacionalinius kadrus universitete ir skatinęs laisvesnę mintį, dėl to 1958 m. pašalintas iš rektoriaus pareigų, o 1959 – ir iš partijos¹⁰.

Studijos Vilniaus universitete buvo pirmasis bandymo gyventi „pagal taisykles“ etapas. Į Vilnių ir Maldonis, ir Marcinkevičius atvažiavo palikę kolektyvizacijos

8 Autorės pokalbis su Sauliumi Sondeckiu, 2015 06 03 [garso įrašas autorės archyve].

9 Autorės pokalbis su Algimantu Baltakiu, 2009 05 13 [garso įrašas autorės archyve].

10 Žr.: Meilė Lukšienė, „Apie lietuvių literatūros katedrą...“, in: *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 23.

nuskurdintą, partizaninio karo ir sovietinės kovos su juo alinamą kaimą. Kauno „priemiesčio berniokas“ Baltakis bei Maldonis ir Marcinkevičius draugavo nuo pat studijų Vilniaus universitete, visi jie iš 1954 m. lituanistų laidos, garsios ne tik žinomais poetais ir mokslininkais, bet ir savižudžiais (nusižudė Jūratė Strazdaitė, Taida Devėnaitė, Jonas Kaminskas, Gražina Misikevičiūtė), labai skaudžiai kurso draugus sukrėtė ir kurso draugo garsaus kalbininko Jono Kazlausko mirtis KGB rūmuose (ar Kazlauskas buvo nužudytas, ar KGB tardymo metu mirė ir buvo įmestas į Nerį, taip ir neišaiškinta). Klausinėjami apie studijas, ir Baltakis, ir Marcinkevičius pabrėžė savo kurso draugų (studijas pradėjo 50 jaunuolių) savižudybių gausą. Marcinkevičius draugų nebesugebėjimą susidoroti su gyvenimo problemomis bent jau iš dalies aiškino būtent dvasinėmis karo ir pokario traumomis: „Gal to meto sąmonė buvo paliesta patirtų įspūdžių. Net tai, kas tuo metu oficialiai pasiekdavo, spauda draskė sąmonę...“¹¹ Be to, kiekvienas žmogus turėjo ir asmeninę patirtį, savų, dažnai niekam nepasakojamų prisiminimų ir traumų.

Baimės sindromas

Įstoję į universitetą, visi trys jaunuoliai turėjo ko bijoti. Baltakio „mamos broliai Amerikoj, tėvas, bažnyčios vargonininkas, kalėjime sėdi. Kur tik darbo ieškau, niekas manęs nepriima. Meilė Lukšienė nusiuntė į moterų žurnalą. Priėmė. Tada įstojau į komjaunimą. Tai redaktorei visą gyvenimą dėkingas“¹². Marcinkevičius, dar gimnazistas būdamas, buvo paragavęs gerą mėnesį kalėjimo ir saugumiečių bauginimų. Maldonio padėtis buvo bene rizikingiausia: per karą darbams į Vokietiją išvežtas ir dingęs brolis, sesers vyras karo metais buvęs policininkas, o paskui kurį laiką partizanas, vėliau slapstęsis žmonos tėvų namuose. Tai labai juodos dėmės sovietinio studento biografijoje. Baltakis, Maldonis ir Marcinkevičius draugavo nuo pat studijų pradžios, tačiau nei jie, nei Sondeckis nieko negalėjo pasakyti apie Maldonio ankstyvąją jaunystę kaime ar paaiškinti, kodėl jis metė mokslą vidurinėje mokykloje Alytuje, kuris buvo netoli nuo tėviškės, o baigė Parengiamuosius kursus prie Vilniaus universiteto. Baimės atmosfera veikė jaunuolius, todėl nei studijuojant, nei vėliau apie „dėmes“ biografijoje, slėpusias

11 Autorės pokalbis su Justinu Marcinkevičiumi, 2009 11 05 [garso įrašas autorės archyve].

12 Autorės pokalbis su Algimantu Baltakiu.

sunkią ir traumuojančią patirtį, net su artimais draugais nekalbama: „Mes kalbėdavom labai atvirai: ką matėm, tą ir vertinom [...] Apie Maldonio jaunystę kaime mes nekalbėjome. Pokario tema buvo negvildinama.“¹³ Marcinkevičius, prisiminęs savo kartu su Kazlausku nuomojamą studentišką kambarį, pokalbių temas apibūdina dar kategoriškiau: „Maldonis dažnai užeidavo [į studentų nuomojamą butą – *DM*]. Galbūt jį traukė ir kaimiška mūsų kilmė. Jokių politinių kalbų nebūdavo.“ Logiška daryti prielaidą, kad tų kalbų nebūdavo dėl bendros to laiko baimės atmosferos, o ir todėl, kad pokario realybės prisiziūrėjusių jaunuolių sąmonė grynėsi, bandydama kai kurias temas ignoruoti. Marcinkevičius: „Man visada buvo įdomu, kaip jis [Maldonis – *DM*] atsidūrė Vilniuje, juk jis ten nebaigė gimnazijos. [...] Niekada Alfa nepasakydavo, kodėl jisai atsidūrė Vilniuje. [...] Nebandžiau jo klausti. Žmogus nenori kalbėti, tai nenori...Tais laikais buvo neįprasta lįsti, netgi jei tai yra draugas. Kad išvengtų kamantinėjimo ir represijų, aš manau, jis į Vilnių bėgo.“¹⁴ Seniai buvusius įvykius žmonių atmintis ištrina, kartais modifikuoja, tačiau tikėtina, kad dominuojančią ano laiko emociją – baimę – ji atspindi patikimai. Tai turbūt bendra didelei daliai Sovietų Sąjungos gyventojų ne tik pokario dešimtmečiais, bet ir gerokai vėliau: tarkim, rusų poetė Olga Sedakova prisimena, kad 8-ajame XX a. dešimtmetyje Maskvoje apie lagerius nebuvo kalbama, o literatūrologas Sergejus Averincevas, kurio tėvas sėdėjo lageryje, „būdamas namie galėjo pasakoti apie savo tėvą, apie jo draugus, apie tokią patirtį. Bet kitur jis apie ją nekalbėdavo net siaurame rate“¹⁵. Beje, būtent baimė (šiuo atveju – siaubas), rašant apie seniai praėjusį laiką, Maldonio akcentuojama ir 1994 m. eilėraštyje:

Ir į save pasižiūrėt laikuos, kurie nutolo,
 Praeinantį anuo nepakartojamu keliu,
 Per tokią nežinią, prigludus palei uolą,
 Pakibusiu viršum bedugnės siaubo takeliu.¹⁶

Baimė nėra vienintelė šio eilėraščio tema, tačiau, prisimenant praeitį, esminga. Esminga ir kita – eilėraštyje vertinami ano laiko pasirinkimai:

13 Autorės pokalbis su Saulium Sondeckiu.

14 Autorės pokalbis su Justinu Marcinkevičiumi.

15 Žr.: Ирина Чечель, Александр Марков, „Жертвы века. К анализу 1970-х годов“, prieiga internetu: http://www.chaskor.ru/article/zhertvy_veka_38898 [žiūrėta 2016 09 08].

16 Alfonsas Maldonis, *Mūs baltas ratas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1996, p. 93.

Kadaise tai vadinosi sėkmė: išlikti
 Ir liudyti... Tačiau ar ji kalta,
 Jog tepadėjo tau išspręsti šitą baisią lygtį,
 O nubraukė atsakymus visai kita?..¹⁷

Pasirinkimas prisitaikyti

Jau studijos universitete buvo pasirinkimas įsijungti į sovietinį gyvenimą, pas-
 kui, aišku, jų būta daugiau ir galbūt svarbesnių. Skeptikas Maldonis paskutiniaus
 gyvenimo dešimtmečiais rašytoje, nebaigtoje ir nespausdintoje autobiografijoje
 savo pasirinkimus vertino blaiviai, be jokios patetikos:

Esmingai apsispręsti teko bebaigiant universitetą, kai reikėjo pirmiausia pačiam sau
 pasakyti, ką daryti su tais savo rašymo bandymais. Mėgėjiškas rašinėjimas į stalčių
 jokios ateities nežadėjo. Rašyti ir spausdintis? Toks sprendimas jau ir tada, kad ir in-
 tuityviai suvokiamas, reiškė, kad priimi gyvenimą tokį, koks jis yra, gal tam tikrą dalį
 iš to, kas buvo. O ką darai, jeigu nepriimi? Ar dirbdamas kokį, kad ir menką valdišką
 darbelį, mokytojaudamas, sakysime, tu įrodai, kad nepriimi? Kam tu ruošėsi tuos
 penkerius metus universitete, kokio tikslo siekei tada?¹⁸

Priimtas sprendimas buvo konformistinis, nors iš esmės toks būtų buvęs bet
 kuris universitetinį jaunuolių išsilavinimą atitinkantis darbas. Kad ir esama išim-
 čių, vis dėlto tik į stalčių rašantis poetas per ilgus tokio rašymo metus dažniausiai
 arba iš viso užslopsta ir nutyla, arba užsikonservuoja savo jaunystės poetikoje.

Kitoje autobiografinio rašinio vietoje Maldonis labiau apibendrina:

buvome užuitos, beteisės, savo menkystę didžiuosiuose gyvenimo reikaluose aiškiai
 suvokiančios žemdirbių genties atstovai. Tam tikras konservatyvumas, atsargumas,
 polinkis palinkti, o ne atstatyti krūtinę, buvo kaip ir užprogramuotas. Taip ir mokė –
 ir tėvas, ypač – mama.

¹⁷ *Ibid.*, p. 94.

¹⁸ Jei nenurodoma kitaip, Maldonio archyvo tekstai cituojami iš autorės archyve esančių kopijų.

Dėl tokio pasirinkimo Lietuvai atgavus nepriklausomybę poetai ne kartą buvo priversti pasiaiškinti. Tokių pasiaiškinimų yra jų vėlyvojoje poezijoje, daug kartų apie tai yra tekę kalbėti susitikimuose su skaitytojais. Antai Baltakis „Poezijos pavasario“ renginio metu, kalbėdamas apie darbą sovietiniais laikais ir kodėl nedarė nieko, kas nebūtų valdžios leista, teigė: „Į kalėjimą sėsti mes nenorėjome, atsiprašau, bet nenorėjome.“¹⁹ Vis dėlto poetų noras ar nenoras teisintis ir gailėtis skyrėsi; ko gero, tai priklausė ne tik nuo buvusių pasirinkimų, bet ir nuo charakterio. Baltakis dienoraštyje yra užfiksavęs Maldonio priekaištus: „Jis užsipuolė mano eilutes iš *Atodūsio*: ‚Už sodo vartų palikau / aš savo negarbingą šlovę‘. Sako, ką gi blogo esi padaręs, kad šitaip sakai? Tais metais, kai rašiau tą eilėrašį, tikrai jaučiausi nejaukiai. Gal vietoj ‚negarbingą šlovę‘ reikėjo pasakyti (buvo toks variantas) – ‚vakarykštę ar trumpamžę šlovę‘?..“²⁰ Pats Maldonis programiškai deklaravo nesigailėjimą – nebaigtą autobiografiją jis pavadino „Išpažintis be atgailos“, o kitoje vietoje teigė: „niekada nesigailėjau ir nesigailiu, kad gyvenau ir gyvenu šitą man skirtą laiką, kad lemtingais momentais rinkausi gyvenimą, o ne išnykimą nežinioje.“²¹ Vytautas Martinkus, vertinęs Maldonio veiklą einant įvairias oficialias pareigas, tą „nesigailėjimą“ laikė vienu iš Maldonio asmenybės bruožų: „Kartą nusprendęs, Maldonis nesigailėdavo arba bent neparodydavo, kad gailisi.“²²

Literatūrologas Vytautas Kubilius *XX amžiaus lietuvių literatūroje* gana netikėtai akcentavo 30-ųjų kartos prosovietinių pažiūrų nuoširdumą ir teigė, kad Baltakiui „sovietinė santvarka jau buvo tapusi vienintele gyvenimo erdve, kur jis išaugo ir subrendo, o komunistiniai įsitikinimai – universitetinio auklėjimo dovana – vieninteliu jo mąstymo ir jutimo būdu“²³. Labai panašiai Kubilius vertino ir Marcinkevičiaus pažiūras: „Trumpalaikis pradedančio poeto, Prienų gimnazisto, areštas priverstė paspartintai prisiiimti revoliucijos ir socializmo postulatus kaip vienintelę istorijos padiktuotą gyvenimo ir kūrybos alternatyvą“²⁴ ir toliau apie pirmuosius poeto rinkinius: „Racionalizuotas mąstymas, guldantis pasaulį

19 Autorės rankraštis, 2010 04 26.

20 Algimantas Baltakis, *Gimiau pačiu laiku: Iš dienoraščio. 1960–1997*, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 130.

21 Alfonsas Maldonis, *Mūs baltas ratas*, įrašas ketvirtame viršelyje.

22 Autorės pokalbis su Vytautu Martinkumi 2010 07 22 [garso įrašas autorės archyve].

23 Vytautas Kubilius, *XX amžiaus lietuvių literatūra*, Vilnius: Alma littera, 1995, p. 529–530.

24 *Ibid.*, p. 534.

į aiškias ir griežtas istorinės būtinybės schemas, stūmė poeto kūrybą į optimistinę santarvę su pasauliu ir savimi, kuri atliepė lituanizuojamos kompartijos tikėjimą šviesia sovietinės Lietuvos ateitimi. Ankstyvoji Marcinkevičiaus kūryba – šito naivaus ir apgaulingo tikėjimo balsas, gana patetiškas, bet nuoširdus.²⁵ Nelabai aišku, koku būdu smurtas gali priversti žmogų pakeisti ar priimti pažiūras, už kurias jis yra tuo smurtu baudžiamas. Manytume, kad tokiu atveju galima tik prisitaikyti, išmokti slėpti savo tikrąjį veidą. Be jokios abejonės, herojinės asmenybės minėti poetai nebuvo, jie tiesiog prisitaikė prie santvarkos diktuojamų reikalavimų, ir didelę dalį jų ankstyvosios kūrybos reikėtų taip vertinti.

Tai, kad buvo būtent prisitaikyta, geriausiai liudija archyve likusių ir šiek tiek vėliau oficialiai spausdintų eilėraščių radikalus nesutapimas. Jis ryškiausias Maldonio atveju, nes jo archyve, nors poetas ir teigė, jog jaunystėje, pajutęs sovietinio saugumo susidomėjimą, daug ką sunaikinęs, pradžios tekstų yra išlikę daugiausia. Bet net ir iš likusių pačios 6-ojo dešimtmečio pradžios eilėraščių matyti, kad kolektyvizaciją poetas priėmė anaipol ne pakiliai optimistiškai, kaip pats rašė pirmuosiuose savo eilėraščių rinkiniuose, o kaip kaimo įstūmimą į didelę bėdą ir vargą.

Dzūkijos kaimo likimas, atsisveikinimas su tėviške – tokios svarbiausios nespausdintų eilėraščių temos. Neseniai sukolektyvinto kaimo realybę atspindinčiuose eilėraščių vaizduose jau atpažįstama ironiškai sarkastiškoji būsimojo poeto talento pusė:

Apskretę pašiurpę arklių būriai
Šerkšnotą žolę gramdydami po pievas tąsos.

Ant nesudygusių rugių
Krypuoja varnos nuo šono ant šono.
Sekmadienis. Dainuoja kaimas iš širdies,
Apkvaišęs nuo šviesaus gyvenimo ir samagono.

Tai citata iš 1951 m. eilėraščio, o štai dar vienas ankstesnis, 1949 m., vaizdelis iš natūros: „Klykia armonika kaime. / Našlaičiai sodai žydi.“ Tai, kas Dzūkijoje vyksta, – neteisinga, liudija jauno Maldonio eilėraščių vaizdai: tėviškės

25 *Ibid.*

žmonės „pažeminti, mirtinai nusikamavę“; žmogus čia „išniekina žmogaus lavoną, / Žmogus sutrypia ašarą ir duoną“. „Nėra tau ateities“, – sakoma kreipiantis į Dzūkiją. Jau ne ironiškai, bet skaudžiai lyriškai apie Dzūkijos likimą kalbama 1948 m. spalio mėnesį parašytame eilėraštyje „Išeinant“:

Lieki giliai paslėpus sunkią gėlą,
Lieki pilka, lieki tokioj gūdžioj nakty.

Raudosi ir gaisrų girliandom puošies,
Neliks širdies, kuri nesusidrums.
Ką aš tau pasakysiu, ką tau padainuosiu
Iš savo tolumos, iš vienumos?...

Eilėraščio leksika romansiška, aptrinta, bet beviltiškumo nuotaika atkuriamą.

Marcinkevičiaus archyve nespausdintų kūrybinio kelio pradžios eilėraščių nėra, tačiau šis bei tas iš praeities išplaukia. Vieną seną 1947 m. parašytą ir bendraklasiui Juozui Petrauskui skirtą eilėrašį pastarasis 1990 03 12 publikavo rajono laikraštyje *Naujas gyvenimas*. Eilėrašį Valentinas Sventickas komentavo taip: „Reikia įsidėmėti, kad rašo septyniolikmetis, ir kad tai 1947 metai, pokario kovų laikas. Ir štai į jaunuolio eiliavimus ateina kraujas, karstas, mirtis, rūpesčio raukšlės. Tai žodžiai iš paties eilėraščio. Konkrečiam poetiniam siužetui, rodos, jie nebūtinai, bet nevalingai ateina.“²⁶

Baltakio rinktinės *Pėsčias paukštis* (2013) pradžioje spausdinamas eilėraštis „Žadėt žadėjo – nepadėjo“ („Visi žadėjo. Niekas nepadėjo. / Paliko vienus mirkti kraujuose. / Kaip mūrai vyrai krito už idėją. / Virš jų plevena vien Šventa Dvasia“²⁷), po kuriuo 1950 m. data ir kuriame kalbama apie partizanų kovas.

Socialistinio realizmo tyrinėtojai teigia, kad nuo 1953 m. „vyko progresuojanti socialistinio realizmo erozija“²⁸. Būtent laipsnišką eroziją liudijo ir 30-ųjų metų kartos pirmosios knygos. Jose 1955 m. Baltakis ir Marcinkevičius dar privalomai rašė apie Leniną, partiją ir Kremlį, ir tie jų eilėraščiai buvo

26 Prieiga internetu: <http://literaturairmenas.lt/2015-03-06-nr-3511/2370-literatura/3780-valentinas-sventickas-ir-dar-apie-justina-marcinkeviciu> [žiūrėta 2016 10 13].

27 Algimantas Baltakis, *Pėsčias paukštis*, Vilnius: Alma littera, 2013. p. 9.

28 Ханс Гюнтер, „Жизненные фазы соцреалистического канона“, prieiga internetu: http://www.fedy-diary.ru/?page_id=4539 [žiūrėta 2016 07 14].

tiesiog naivios, vienprasmiškos oficialiosios ideologijos iliustracijos. 1958 m. debiutavusiam Maldoniui jau pavyko išvengti šitokių „pagarbinimų“, pasukant į karo, partizanų temą, nors tuo metu ir ją reikėjo taisyklingai sovietišškai interpretuoti. Šiaip ar taip, visi trys poetai ankstyvojoje spausdintoje poezijoje sovietinius Lietuvos gyvenimo pakeitimus traktuoja itin optimistiškai.

Be abejo, ne viską galima paaiškinti baime, bet vis dėlto ne tik apie studijų metus, bet apskritai kalbėdami apie jaunystę poetai būtent šį jausmą akcentuoja: „Nors jau buvom nemaži, bet anais laikais kai kurie dalykai poveikį turėdavo, buvo tam tikros baimės. Jeigu koks nors rėksnys atsistodavo ir pradėdavo skėt-riotis ir kaltinti, vos ne įvardindamas, kad esi paskelbęs partijos linijai ir bendrai tarybinės literatūros principams nusizengiantį dalyką, tai būdavo nesmagu. Vėliau jau pro ausis viskas eidavo, bet tuo metu tai...“²⁹ Rašytojų partiniame renginyje 1957 m. Marcinkevičius skundžiasi parašęs didelį eilėraščių ciklą, kurio joks leidinys nespausdina. Jam atsako Sniečkus: „Dėl J. Marcinkevičiaus ciklo – ten iškraipyta tikrovė. Apie badaujančius kolūkiečius – nebūdinga tikrovei. Kai išspausdinom gabaliuką, kuriame kalbama apie mergaitę su perkeline suknele, – gavom krūvą laiškų.“³⁰ Žinant tuo metu spausdintą Marcinkevičiaus kūrybą, gerokai neįtikėtina, kad jis rašytų apie badaujančius kolūkiečius. Tačiau, be abejo, kokį nors pagrindą Sniečkaus kalba turėjo. Akivaizdu, kad rašytojai buvo pastatyti į nedrausmingo mokinio, kurį seka budri vyresniųjų akis vietą ir tarsi susitaikę su savo padėtimi, ką liudija ir besiteisinanti oficialios Baltakio kalbos retorika: „Apie praeitį lengviau rašyti – aiškiau, mažiau pavojaus gauti į kailį.“³¹ Alfonsas Bie-liauskas baimę pabrėžia kalbėdamas apie kritikos trūkumą: „Literatūros institutas kritikų mažai ruošia, – susidaro įspūdis, kad bijo pasakyti, bijo, kad nepadarytų klaidų.“³² Taigi nesaugumo, baimės jausmas įvairiopa akcentuojamas.

Šiuo požiūriu labai svarbus 1963 m. parašytas Maldonio eilėraštis „Baimės bėgimas“³³. Ne tik jo pavadinime, bet ir pačiame tekste akcentuojamas procesas, o ne galutinis rezultatas, kurio dar nėra:

29 Autorės pokalbis su Alfonsu Maldoniu 2001 03 21 [garso įrašas autorės archyve].

30 „Smogti ideologine kryptimi“: LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus pasikalbėjimas su LTSR rašytojų sąjungos nariais komunistais 1957 m. sausio 18 d., *Švyturys*, 1989, Nr. 21, p. 24. Parengė Valentinas Sveticckas.

31 *Ibid.*, p. 25.

32 *Ibid.*, p. 24.

33 Alfonsas Maldonis, *Šviesa pro lapus*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2009, p. 95.

Ne su šia diena gal baimė baigsis,
Bet ji pradeda palikt tave.

Ji tiktai per sapną, tik per miegą,
Ji tiktai per minutes kelias...
Lyg nuodai ji pamažu palieka
Gyvo jauno kūno ląsteles.

Pabrėžtina, kad ateities viltis išreiškiama panašiais vaizdais, kuriuos tiek poezijoje, tiek dramose gana dažnai vartojo Marcinkevičius („krykštaujantis vaiką“, „nėščios moterys“ – įvaizdžiai, priskirtini „kartos poetikai“, kuri gana aki-vaizdi ir besikartojančiose temose, ir poezijos vaizdų sistemoje).

Postalinio laiko kūryboje siekimas pasakyti tai, ką iš tiesų nori, ir nesugebėjimas atsispirti išoriniam diktatui, suvaldyti savo „garsaus, liaudies mylimo poeto“ ambicijas visokeriopa susipina. Vienas iš ryškių tokio susipynimo pavyzdžių – Marcinkevičiaus poema *Kraujas ir pelenai*. Kmita šią poemą vertina itin neigiamai, teigdamas, kad Marcinkevičiaus kūrinys „eksponuoja sovietinę Pirčiupių kaimo tragedijos versiją ir yra pasakojimas, konstruojamas iš socrealizmo klišių: kryžiuočių ordino ir nacių paralelė [...], neapykantos priešams kultivavimas, Bažnyčios prakeikimas“³⁴. Manychiau, kad šiuo atveju literatūrologas, įsijautęs į demistifikatoriaus vaidmenį, subanalina prototipo ir kūrinio santykį, o, be to, tame kūrinyje įžiūri tik tai, kas jo koncepcijai naudinga. Socrealizmo klišių poemoje *Kraujas ir pelenai*, kaip ir visoje ankstyvojoje Marcinkevičiaus poezijoje, daug, bet negalima nematyti ir to, kad ne konkretaus kaimo istoriškai konkrečiai tragedija joje aprašinėjama. Akivaizdu, kad Marcinkevičiaus kūrybinė programa buvo konservatyvi, bet būtent šioje poemoje turbūt pirmą kartą taip akivaizdžiai poetas plėtoja jam svarbiausią amžinos, „deginamos ir nesudeginamos“ Lietuvos temą. Be abejo, ji kuriama simbolinamais agrariniais, gamtos vaizdais; greta „neapykantos priešams kultivavimo“ (bet kurioje epochoje meilės priešams kultivavimas būtų sunkiai įsivaizduojamas, o šiuo atveju derėtų matyti ir tai, kad Marcinkevičius truputį paklibina dominavusi „blogų vokiečių“ vaizdavimą, jo poemoje neapykanta nėra absoliuti: būtent vokiečių kareivis išgelbsti nėščią Rasiuką, o vėliau gimęs jos kūdikis poemoje ir simbolizuoja gyvenimo viltį), poemoje esama ir jaunystės, meilės bei kitų temų.

34 Rimantas Kmita, *op. cit.*, p. 214.

Sventickas, rašydamas apie *Kraujo ir pelenų* istoriją, pabrėžia, kad jaunas, bet jau garsėjantis Marcinkevičius tuo metu „tampa įrankiu“, nes „arenoje [...] pasirodo tarybiniai išminčiai, be abejo, labai geranoriški, „jau tada tarnaujantys Lietuvai“, taigi tuoj pat užuodusieji, kad šiuo kūriniumi Tarybų Lietuva gali pretenduoti į Premiją – Lenino, TSRS valstybinę ar pan.“³⁵. Kad „išminčių“ vadovaujama Lietuva išgarsėtų, jaunam, dar gimnazijoje baugintam, šiaip ar taip, neherojiškos prigimties, gal ir pasiduodančiam galimos šlovės gundymams poetui liepiama kai ką į poemą įrašyti. Deja, jis įrašo. 2007 m. perleisdamas poemą, „Autoriaus žodyje“ Marcinkevičius prisipažins, kaip tie įrašyti fragmentai atsirado ir kad jų atsiradimu nesididžiuoja³⁶.

Iliuzijų laikas

Postalinistiniu „baimės bėgimo“ laiku poezijoje, atrodo, vėl suaktualėjo pavasario, kuris reiškė ne tik gamtos atgimimą, vaizdavimas. Be įprastinės sovietinėje tradicijoje sąvokos „atlydys“, atsiradusios 1954 m. Iljai Erenburgui parašius apysaką tokiu pavadinimu, „atlydžiams“ lietuvių literatūroje buvo svarbus XIX a. tautų pavasario prisiminimas ir svarbiausia to laiko lietuvių poezijos knyga – Maironio *Pavasario balsai*. Toks, svyruojantis tarp „žiemos“ ir „pavasario“, yra 1963 m. parašytas Marcinkevičiaus eilėraštis „Šių metų kovas“:

Grioviai ir upės atkimo –
vanduo kaip durpinis dūmas.
Kažkoks neaiškus laukimas,
kažkoks drumzlinas neaiškumas.

Dulsvą ledelio stiklą
traiškiai trupina kojos.
Dar viskas labai netikra,
viskas tartum sustojo.

35 Valentinas Sventickas, *Apie Justiną Marcinkevičių*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p.105.

36 Justinas Marcinkevičius, *Poemos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 75.

Gal ne pavasaris, gal tik
 naujas žiemos variantas?
 Ryškėja pro sniegą ir šaltį
 Žemė kaip saulės krantas.³⁷

Šiandienos skaitytojas eilėrašį gali suprasti kaip poetinį samprotavimą apie žmogaus bandymą susivokti gamtoje ir savyje. Tačiau tas eilėraščio „pavasaris“ ar „žiemos variantas“ tikriausiai buvo inspiruotas ir Sovietų Sąjungos politinio gyvenimo. 1963 m. kovo 8 d. Nikita Chruščiovas pasakė kalbą partijos ir vyriausybės susitikime su literatūros ir meno veikėjais, kurioje to meto partiniu žargonu teisinosi („Klausinama – ar žinojo vadovaujantieji partijos kadrai, tarkime, apie žmonių suėmimus tuomet? Taip, žinojo. Bet ar jie žinojo, kad buvo suiminėjami niekuo nenusikaltę žmonės? Ne. To jie nežinojo. Jie tikėjo Stalinu ir net negalėdavo pagalvoti, kad gali būti represuojami dori, mūsų reikalui ištikimi žmonės. [...] Partija visiškai nesutaikinamai pasmerkė ir smerkia Stalino įvykdytus grubius Lenino iškeltų partinių normų pažeidinėjimus“³⁸), bet tuojau pat ir negailestingai triuškino „nesusipratusius“ menininkus: „Dar yra literatų, kurie verčiau linkę semtis medžiagos iš šiukšlių duobės ir nori, kad tokie kūriniai būtų laikomi teisingu liaudies gyvenimo nušvietimu.“³⁹ Anot Aleksandro Etkindo,

Chruščiovo retorika („nepagrįstos represijos“ (tai reiškė masinius areštus, kankinimus, žudynes ir lagerius) ir „asmenybės kultas“ (ši sąvoka apibūdino prievartą lydinčias ideologines praktikas) Staliną pavertė atpirkimo ožiu. „Nepagrįstos represijos“ implikavo, kad ankstesnis vadovas yra beprasmiškos ir nemotyvuotos katastrofos priežastis. Kvazireliginė „asmenybės kulto“ idėja kaltino Staliną, kad jis pažeidė marksistines ateizmo, racionalumo ir lygybės normas.⁴⁰

Bent jau viešuose tekstuose rašytojai akivaizdžiai pasidavė chruščiovinei retorikai. Dar akivaizdžiau nei aukščiau cituotame eilėraštyje dvi prasmės „pavasaris“ turi 1966 m. Marcinkevičiaus parašytame „Atšilo. Staiga atšilo“:

37 Idem, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1982, p.101.

38 „Draugo N. Chruščiovo kalba partijos ir vyriausybės susitikime su literatūros ir meno veikėjais 1963 m. kovo 8 d.“, *Literatūra ir menas*, 1963 03 16.

39 *Ibid.*

40 Александр Эткинд, *Кривое горе. Память о непогребенных*, Москва: Новое литературное обозрение, 2016, p. 57.

Ir kalnas jau ryškiai juodas.
Nors jo dar žiema neapleido,
bet jis įžūlus, kaip juokas
dogmatikui tiesiai į veidą⁴¹

Papildydamas „dogmatizmo kritiką poezijoje“, Maldonis 7-ojo dešimtmečio pradžioje ėmė ironizuoti sovietmečiu vis statomų ir verčiamų paminklų tema:

Stovi jie ant kalno lyg priaugę,
Saulės pareigas akliems eina...
O paskui juos traktoriais nutraukia
Ligi jūros lygio –
Arba net dugnan...⁴²

Jo rinkinyje *Saulėti lietūs* – tam kartui tarsi pasibaigusio stalinizmo ir su tuo susijusių iliuzijų, prasidėjusios kosminės eros žavesio, naujo blaivumo pradžia, tačiau sykiu – ir iš ankstesnės poezijos ateinančių socrealistinių šampų liekanos. Pasitikėjimo ideologizuotais teiginiais-nepasitikėjimo-konformizmo derinys čia gana akivaizdus. Vis dėlto rinkinyje gana ryškus su „destalinizacija“ ar tiesiog vadų kultu susijusių eilėraščių (kartais tik atskirų vaizdų) klodas:

Kažkaip nubluko prigalvotos esmės,
Žmogaus gyvenimui nubrėžtos ribos
Ir kietus kitelius nešioję asmens
Nuo didžio vado lig namų valdybos.⁴³

Marcinkevičius užsiima savianalize ir savigrauža:

Neatleisime sau,
neatėjusiems į pasimatymą
su istorija ir su laiku,
išdavusiems amžių ir kartą.

41 Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 1, p. 132.

42 Alfonsas Maldonis, *Auga medžiai*, Vilnius: Vaga, 1965, p. 23.

43 *Ibid.*, p. 21.

Reikia teisti save –
geriausiai pažįstamą artimą,
pripažinti save
už amžių ir kartą – kaltą.

[...]

Iš gyvenimo
tartum iš atviro teismo salės
išeisi nepasmerktas,
bet ir neišteisintas.

[...]

Jei buvai – tai jau niekad nebūk
nei parduotas, nei pirktas.⁴⁴

Imperija amžina

Įvairūs šaltiniai nurodo, kad visuomenėje labai ilgai vyravo nuomonė, jog sovietinė imperija yra „amžina“. Sondeckis prisimena: „Noras turėti nepriklausomybę buvo didžiulis, bet realių minčių... Mes žinojom – yra atominė bomba. Ir koks nepriklausomybės šansas? Tikrai Rytų ir Vakarų susikirtimas. Vadinasi, reikia saugoti tai, ką galima išsaugoti, gelbėti tai, ką galima išgelbėti.“⁴⁵ Marcinkevičiaus teigimu, „pasikeitimų viltis atsirado nuo perestrojkos“⁴⁶. Apie tokį patį santvarkos „amžinumo“ pojūtį yra kalbėjęs ir tos pačios kartos, tačiau minėtus poetus gana kritiškai vertinęs literatūrologas Vytautas Vanagas: „Vilties, kad santvarka gali pasikeisti, nebuvo jokios, todėl ir stengeisi parašyti bent tai, ką gali.“⁴⁷ Rusų dainininkas ir kompozitorius Andrejus Makarevičius žymiai jaunesnis – gimęs 1953 m., bet Jurčakas cituoja jį 1994 m. televizijos laidoje teigus: „Niekam neateidavo į galvą, jog šioje šalyje apskritai kas nors gali pasikeisti. Apie tai nemąstė nei suaugę, nei vaikai. Visi buvo absoliučiai įsitikinę, kad taip mes gyvensim amžinai.“⁴⁸ Abejonių sistemos amžinumu atsirado tik po 1989 m.,

44 Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t.1, p. 152–153.

45 Autorės pokalbis su Sauliumi Sondeckiu.

46 Autorės pokalbis su Justinu Marcinkevičiumi.

47 Autorės pokalbis su Vytautu Vanagu, 2015 08 27. Rankraštis, autorės archyvas.

48 Алексей Юрчак, *op. cit.*, p. 29.

kai jau buvo pastebimi Gorbačiovo perestrojkos ženklai⁴⁹. Vienas iš nedaugelio tikėjusių, kad SSRS režimas žlugs, buvo Aleksandras Štomas, kuris kaip galima žlugimo datą nurodydavo 1985–1990 m.⁵⁰ Bet čia vis dėlto kalbama apie 8-ojo dešimtmečio pabaigą, o ne apie 6–7 dešimtmečius.

Tomas Venclova, rašydamas apie Vincą Mykolaitį-Putiną ir kai kuriuos konformistinius jo žingsnius, taktiškai priekaištavo poetui, teigusiam, kad jis nesigaili pasilikęs Lietuvoje⁵¹, o recenzuodamas Jevgenijaus Jevtušenkos ir Andrejaus Voznesensko knygas, kritikavo rusų poetus, kad jie nuolaidžiauja valdžiai ir nededa jokių pastangų išstrūkti iš Sovietų Sąjungos. Esminis pasirinkimas gyventi ir dirbti Lietuvoje, be abejo, buvo ne tik kompromisų šaltinis, bet ir įvairiškai besipinanti jų laimė bei nelaimė. Jau iš didelės laiko distancijos, todėl ramiai sverdamas pliusus ir minusus, Maldonis taip samprotavo apie apie Venclovos emigraciją:

Aš nebuva išvažiavimo šalininkas. Man vis dėlto atrodė, kad, kaip ten bebūtų, reikia gyventi čia. Galbūt tai ir neteisinga, nežinau, bet aš neigiamai žiūrėjau į išvažiavimą. Maniau, kad kas čia su mumis besidarytų, reikia būti čia. Žinoma, galbūt ir šitokia pozicija turi labai didelių minusų, nes žmogus, išsiveržęs iš tam tikros aplinkos, patikrina save visai kitoj plotmėj, kitom galimybėm, kitoj erdvėj, kituose skerspjuviuose ir skersvėjuose, ir tai paskui gali duoti netikėtos naudos ir naują kokybę. Literatūrinės minties, literatūrinės technikos apvaisinimas gal kaip tik tokiais išbandymais, tokiais likimais ir tokiais ėjimais kartais ir gali vykti. Čia viskas atrodo nevienareikšmiškai. Bet žinant jo galimybes, potencialą, intelektualines pajėgas, tai jis buvo labai reikalingas čia. Nors [...] jis čia visą laiką būtų graužiamas ir kai kurių galimybių gal būtų tiesiog neišvystęs.⁵²

Maldonis blaiviai konstatuoja savo kartos ir jaunesnių [Venclovos, Štomo – DM] požiūrių skirtumus: „Jie pragmatiškai žiūrėjo į savo likimą. Mes čia prisirišę, su savo sentimentais, savo archaika, romantika, visa kita, o jie labai laisvai žiūrėjo į šitą arklio pakeitimą.“⁵³ Iš tikrųjų požiūriai buvo iš esmės skirtingi. Venclova prisimena, kaip prieš Štomo emigraciją jie abu kiaurą naktį vaikščiojo

49 *Ibid.*, p. 30.

50 Tomas Venclova, „Lietuvos ir pasaulio pilietis“, in: Aleksandras Štomas, *Laisvės horizontai*, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 19.

51 Idem, „Kas tęsia tradiciją, tas jau ne vienišas“, in: *Poezijos kryžkelės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 307.

52 Autorės pokalbis su Alfonsu Maldoniu.

53 *Ibid.*

po Vilnių ir „Štromas įrodinėjo, kad man taip pat būtų prasminga emigruoti: iš Vakarų galima paveikti tėvynę stipriau negu liekant vietoje, kur veiklos galimybės darosi vis ribotesnės, o demoralizacija vis labiau tikėtina“⁵⁴.

30-ųjų metų karta turėjo šiokių tokių iliuzijų Prahos pavasario mėnesiais, nes besikeičiantis gyvenimas Čekoslovakijoje tarsi demonstravo, kad sistemą įmanoma bent jau modifikuoti: „Alfa [Maldonis – DM] baisiai pergyveno dėl Dubčeko. Mūsų buvo ‚socializmo žmogišku veidu‘ idealas. O apie ką kita mes dar galėjom svajoti, būdami toj sistemoj? Patobulint šita...“⁵⁵ Gali būti, kad kai kurie, šiandienos žvilgsniu vertinant, prosovietiniai eilėraščiai atsirado ne iš noro įsitemti sistemai, bet būtent iš naivaus bandymo ją, nepatobulinamą, tobulinti, humanizuoti. Tokiu „humanizavimu“ laikyčiau ir Marcinkevičiaus ciklą „Šiandieninis Leninas“: „O jis vis dirba. Gal ir klysta kartais, / įpareigodamas jį pataisyti. / Jisai kartu galvoja, mąsto, svarsto, / ir ne raidė, o jo esmė teisi.“⁵⁶

Ne tik Lietuvoje tuo laiku būta daugiau optimizmo ir iliuzijų. Šiek tiek jaunesnis už minėtus poetus, tačiau Estijoje irgi jų kartai, kuri dažnai, kaip ir to meto rusų poetai, pavadinama „šestidesiatnikais“, priskiriamas Matsas Traatas įžvelgia 7-ojo dešimtmečio reikšmę tolesnei estų literatūros raidai: „Dabar kai kurie literatūrologai ir kultūrologai mano, kad visame pasaulyje 7-asis dešimtmetis buvo pats optimistiškiausias per visą XX amžių. Galbūt taip ir buvo. Žvelgiant į mūsų kultūrą, visiškai aišku, kad 7-asis dešimtmetis buvo greitų permainų laikas, kai atsinaujino visa estų literatūra. Humanizmas ir pasitikėjimas savo kūrybinėmis jėgomis, laisvės ir nuoširdumo lygmuo, kurį tada pasisėkė pasiekti, ir šiandienos literatūroje jaučiami kaip kokios povandeninės srovės.“⁵⁷ Tuo metu ir estų literatūroje ryškiai jaustos permainos: „tai buvo išsivadavimas iš ideologinės priespaudos, kuri susilpnėjo, tiesa, neilgam. O po to, kai buvo numalšintas (sutriuškintas) ‚Prahos pavasaris‘, ji sustiprėjo ir tęsėsi tol, kol neapkenčiama blogio imperija žlugo.“⁵⁸ Sutriuškinius Prahos pavasarį, jokių iliuzijų dėl sovietinės sistemos patobulinimo nebeliko. Jevtušenka rašė apie „per viltį važiuojančius savus tankus“, iš to kylantį siaubą ir prašė jam vietoje epitafijos

54 Tomas Venclova, „Lietuvos ir pasaulio pilietis“, p. 16.

55 Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t.1, p. 128.

56 *Ibid.*

57 Марс Траат, „Предисловие“, in: *Эстонский писатель-шестидесятник. Куекеümnen date aastate eesti Kirjanik*, 1 сборник, Tallinn: Bri&Ko, 2010, p. 4.

58 *Ibid.*

užrašyti „Rusų poetas. Sutriuškintas / rusų tankų Prahoje“⁵⁹. Be abejo, šiuo atveju skyrėsi bendraamžių („Tai buvo kartos jausena“⁶⁰, paklaustas, kas jungė juos ir rusų „šestidesiatninkus“, sakė Marcinkevičius) žiūros taškas: lietuviai tapatinosi su tos pačios imperijos, kuri prieš porą dešimtmečių sunaikino ir Lietuvą, žudomais čekais. Jevtušenka kaltino Sovietų Sąjungą ir jautė savo kaltę. Nieko panašaus į cituotą Jevtušenkos eilėraštį 30-ųjų metų kartos poetai neparašė. Tačiau 1968 metai, labai akivaizdžiai pademonstravę, kad imperija yra nepatobulinama, jiems buvo savotiška riba, po kurios 30-ųjų metų poetų kartos kūryboje galbūt ir liko, Czesławo Miłoszo žodžiais tariant, „pavergto proto“ bruožų, tačiau nebeliko sąmoningų bandymų tobulinti sistemą, ją humanizuoti. Atviro kaltinimo sistemai irgi nebuvo. Bet sustiprėjusios tamsos, nevilties, netikėtos žiemos eilėraščiuose padaugėjo. Maldonis viename iš 1968 m. eilėraščių rašė:

Kokie orai, kada šaižus šiaurys
 Papūs, koksai pavasaris vėlyvas
 Tave lyg prasiskleidusias alyvas
 Žiauraus akibrokšto sniegu užkris,

Tai kas iš to, kad akys pamatys,
 Jog keičiasi saulėlydžio spalva ir slėgis.
 Į šarvus numestus sugrįžt esi bejėgis, –
 Tu juos patsai suėdei lyg rūdis.

Eilėraštis baigiamas beveik fatališkos priklausomybės nuo neįvardytos išorinės valios vaizdu: „Kažkas prie užtaiso prikišo dagtį, / Tu į sprogimą skrieji lyg mina...“⁶¹ Savotiškoje 1968 m. parašytoje, bet vėliau išspausdintoje pasakėčioje „Veršio istorija“ Maldonis ironizavo paklusnumo tema: „Ir didžiavos veršis, kad ne pėsčias eina, o važiuoja / Ten, kur rūksta kombinato kaminai.“⁶² Vienas iš mįslingiausių taip pat 1968 m. parašytų, bet jau pasikeitus santvarkai Lietuvoje išspausdintų Maldonio eilėraščių, pavadintas mažyčio, neryškių spalvų paukštuko vardu „Pečialinda“. Eilėraštyje akivaizdi žmonių ir gamtos pasaulių paralelė, susipina baimė, kaltė, viltis:

59 Prieiga internetu: <http://www.ruthenia.ru/60s/evtushenko/tanki.htm> [žiūrėta 2016 10 14].

60 Pokalbis su Justinu Marcinkevičiumi.

61 Alfonsas Maldonis, *Vandens ženklai*, Vilnius: Vaga, 1969, p.73.

62 Idem, *Mūs baltas ratas*, p. 74.

Sunkiom baisiom dienom nelemtas slaptas balsas
 Tarsi nelaimės nujautimas kužda įkyriai,
 Jog tu kažką tarsi bejėgį vaiką iš namų į tamsą išvarei,
 Ir eina jis tenai baisos keliu skurdus ir basas.

[...]

Neskambinkim varpais. Toli toli pasklinda
 Žinia, kad ir šiuose galužemiuos yra gyvų
 Vilčių, širdžių ir nepalinkusių galvų,
 Ir kad tokia beginklė toji paukštė – pečialinda...

[...]

Bet kyla ji ir liudija, kaip dieną iš dienos
 Kaskart daugiau akių vis gręžiasi į saulės pusę.
 Ir gaila, ir baisu, jeigu be laiko žus ji,
 Ir dar baisiau, jei niekas šito netgi nežinos...⁶³

1991 m. rugsėjo 27 d. laiške ilgų metų bičiulei latvių poetei ir vertėjai Dainai Avuotīnai Maldonis rašė: „Kaip ten bebūtų – išlaikėme, išlikome. Netgi jei ta kaina – iš mūsų paimti likimai, kuriuos dabartinė konjunktūra dažo įvairiom spalvom.“⁶⁴ Klausimas, kokia būtų galėjusi būti minėtų poetų kūryba, jei jie būtų gyvenę kitoje santvarkoje, yra beprasmis, kaip ir bet koks klausimas istorijai, kas būtų buvę, „jeigu“. Detalesnė kūrybos ir sakininės istorijos pavyzdžių analizė nepakeičia požiūrio į 30-ųjų metų kartą iš esmės, bet, manyčiau, ją humanizuoja, parodydama neherojiškas, klystančias, reflektuojančias ir vis dėlto dirbančias asmenybes. Už savo pasirinkimus jie, kaip ir bet kuris žmogus, užmokėjo savą kainą. Neaptartas ne tik šiame, bet ir daugelyje kitų autorių straipsnių lieka klausimas, kaip skaitytojai suvokė prosovietinių ir nesovietinių temų derinį. Akivaizdu, kad skaitytojo suvokimas buvo išlavintas ir panaudoti to meto literatūrą ideologinėms reikmėms nebuvo vienprasmiškai paprasta: kai ką to meto skaitytojas lengvai ignoruodavo kaip ideologinį balastą.

Gauta 2016 11 28

Priimta 2016 12 10

63 *Ibid.*, p. 79.

64 Laiško kopija autorės archyve.

The 1930s Generation's Conformism and Illusions

Summary

The author of this article draws on memoirs, archival material, and published texts to analyse the situation and work of three poets of the 1930s generation (Algimantas Baltakis, Alfonsas Maldonis, and Justinas Marcinkevičius), from their debuts to 1968. Rather than fight a system whose essence they had grasped and feared, these poets consciously chose to live and work within Soviet society. Archival texts indicate that they did not believe in the positive changes Soviet life promised; they only celebrated these in their published poems. Signs of conformism diminished during the years of the so-called “thaw,” when ideological pressure began to lighten. Among other things, their works from that period seem to recall the nation’s period of rebirth at the end of the nineteenth century. They wrote about a spring which marked change not only in nature, but in society; they spoke about decreasing fear; they mocked the dogmatists. But like a large portion of Soviet society, these poets did not believe that a fundamental change of system was possible; rather, they looked hopefully to the example of Czechoslovakia and its efforts to at least reform socialism, to give it a “human face,” and in their poetry, they created a portrait of Lenin as an ideal, humane leader. Their illusions were crushed in 1968, their disillusionment recorded in their poetry.

Keywords: the 1930s generation, conformism, illusions, Lithuanian poetry.
